

MIZANCI MURAD VE JÖN TÜRKLER

*Abdullah İLGAZİ**

ÖZET

19.Yüzyılın son çeyreğine girerken Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti üzerindeki psikolojik siyasi ve ekonomik baskı artmış ve bunu yenileri izlemiştir. Devletin acziyetini gören Osmanlı aydınları, devleti bu kötü durumdan kurtarmak için bir takım düşünceler ortaya atmışlardır. Osmanlı Devleti'ni Avrupalıların tahakkümünden kurtaracaklarını düşünen bu aydınlar, Mizancı Murad gibi Panislamist veya Ahmet Rıza gibi Pozitivist düşüncelere sahip olsalar da hemen hepsi Meşrutiyet taraftarı olup görüşlerini II. Abdülhamid'e kabul ettirmeye çalışmışlardır. Gazeteler aracılığı ile kamuoyunu etkilemeye çalışan ve bu yönde neşriyatlarda bulunan birçok aydın, Sultan'ın takibine uğramış, bazen sürgüne gönderilmiş bazen de Avrupa'ya kaçmışlardır. Bu aydınlardan biri olan Mizancı Murad, Avrupa'dayken Sultan ile anlaşarak geri dönmüş ve kendisine inanan taraftarlarını yüzüstü bırakmıştır. Daha sonra iktidara gelen ve ihtilalcı düşüncelere sahip olan karşıtları, başta Mizancı Murad gibi kendilerine ihanet edenleri asla affetmemiş ve tekrar birlikte çalışma isteklerine olumlu bakmamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Mizancı Murad, Jön Türkler, Ahmet Rıza, Sultan Abdülhamid, Meşveret

MIZANCI MURAD AND THE YOUNG TURKS

ABSTRACT

While Ottoman Empire was entering the last quarter of the nineteenth century, European countries continuously increased

* Doç. Dr. Dumlupınar Ün. Fen-Ed.Fak.,Tarih Bölümü, Kütahya (ailgazi65 @ hotmail.com)

psychological, political and economical pressures on it. Ottoman intellectuals that were aware of that current situation and recognized the state's inability (weakness) and formed new ideas in order to rescue from this helplessness. They were of the opinion that they would rescue the Ottoman state through new ideas. While these ideas were based on positivist thoughts such as Ahmet Rıza's and Pan-İslamist thoughts such as Mizancı. Nevertheless, nearly all of them supported constitutional monarchy and they strived to get their ideas accepted by Abdülhamid the second. To this end, they endeavored to affect the public opinion through the newspapers and, therefore, they published some literary works. Because of the Sultan's wrath and his ideas, they sometimes went to exile to Europe. However, some of them such as Mizancı Murad reached an agreement with the Sultan while they were in Europe to return home and caused their adherents' being left incomplete. Afterwards, the persons with their revolutionary ideas, who came into power, did not forgive the persons such as Mizancı Murad who betrayed them in spite of their desire about joining them.

Keyword: Mizancı Murad, Young Turks, Ahmet Rıza, Sultan Abdülhamid, Meşveret

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını önlemeye yönelik bazı görüşler ve bu görüşleri savunan batı eğitimi almış önemli aydınlar ortaya çıktı. Söz konusu döneme, Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu yeniliklerin ışığında yetişen bir neslin çabaları damgasını vurdu. 19 yüzyılın son çeyreği bu neslin hezeyanları, ümitleri, düş kırıklıkları ile doludur. Ali Süavi, Ahmet Mithat Efendi ve Namık Kemal bu dönemin düşünce yapısını etkileyenlerin başında gelmekteydi. Dönemlerindeki olaylara romantik açıdan yaklaşan ve zaman zaman heyecanlarına yenik düşen bu kişiler, son dönem Osmanlı fikir ve siyasi yaşantısını düzenlemeye çalışmakla birlikte çeşitli çalkantılara da neden oldular. Mizancı Murad ile Jön Türkler arasındaki ilişki bu siyasi ve düşünce yapısı çerçevesinde ele alınacaktır.

a- Doğum Yeri ve Rusya'daki Yaşantısı

Mizancı Murad, 1853 yılında Dağıstan'ın Haraki (Huraki) kasabasında doğdu. Ailesi ilmiye sınıfına mensuptu. Doğduğu dönem, Rus-Çeçen çatışmalarının en şiddetli olduğu dönemdi. Kırım Savaşı sırasında Çarlık Rusya yönetimine karşı başlayan Şeyh Şamil savaşının bastırıldığı ve Dağıstan işgalinin tamamlandığı yıllarda, henüz bir çocukken, doğduğu ve yaşadığı kasaba olan Haraki (Huraki) Ruslarca işgal edildi¹. Ruslar tarafından işgal edilmeden önce bu kasabada Murad Bey'in ailesi birkaç nesildir kadılık yapan gayet dindar, hilafete ve Osmanlılığa bağlı bir aile idi. Babası Mustafa Cemal Efendi olup Dağıstan'ın bağımsızlığı için savaşan Hacı Murad'ın yanında savaşmış ve bu sırada doğan oğluna Murad adını vermişti. Tevfik Çavdar, İ. Abdullayev'e dayanarak onun 1855 yılında Dağıstan'ın Darkiskiy köyünde² doğduğunu ve asıl adının Urahi-Amirov Hacı Murad olduğunu belirtmektedir³. Ailesi, Ruslarla sorunluydu. Babası kasabalarını işgal eden Rus kumandanının adını, köpeğine taktığı için üç yıl boyunca sürgüne gönderildi⁴. Mizancı Murad, bu sürgün hadisesinin bir iftira sonucu meydana geldiğini belirtmektedir⁵.

Küçük yaşta Arapça ve Kur'an-ı Kerim dersleri alarak Murad Bey, Timurtaş Şura'da Rüştüye tahsilini yaparak Rusya'nın Stavropole şehrinde Rus jimnazında (lise) okudu⁶. Genç yaşından itibaren bilimsel çalışmalarda bulundu. Bu araştırmalarının büyük bir bölümü halk bilimi (folklor) üzerineydi. "Kuzey Kafkas Dağlıları Arasında (Bir Liselinin Günlüğünden)" adlı bir röportaj

¹Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?*, Haz.: Alaattin Fidancı, İstanbul 2005, s.16-18; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, Haz.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 1997, s.7; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2002, s.394-395; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, Toplu Eserleri I, İstanbul 1983, s. 78-79; "Murad Bey", *Türk Ansiklopedisi C. XXIV*, Ankara 1992, s. 439; Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s.597; Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anivis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Yay. Haz.: Bayram Kodaman- Mehmet Ali Ünal, Ankara 1999, s.133.

² Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.7; Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979, s. 22-23.

³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1990*, İstanbul 1995, s. 62.

⁴ Şerif Mardin, *age*, s. 78-79.

⁵ Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?*, s.17.

⁶ Niyazi Berkes, *age*, s.395; "Murad Bey", *Türk Ansiklopedisi C. XXIV.*, s.439; Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1980, s.30; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.7; Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi?*, s.20-28; Birol Emil, *age*, s. 29-33.

denemesi yayınlandı. 1873 yılında öğrenim için Zürih'e gitti⁷. Öğrenimi sırasında, J.J.Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhü* adlı yapıtlarını, Guizot ve Draper'in tarih kitaplarını okudu. 1873 yılında Moskova'ya üniversite öğrenimi için gönderilirken, daha önce birçok kez istemesine rağmen gidemediği İstanbul'a, 1873 yılında Rusya'dan kaçarak Batum üzerinden gitti⁸. Mizancı Murad'ın Rusya'dan ayrılmasıyla ilgili olarak birçok neden ortaya atılmış olsa da, ailesinin Ruslarla ilişkilerinin sorunlu olması en gerçekçi neden olarak gösterilebilir. Rus güvenlik birimlerinin ve polislerinin Mizancı Murad'a olan tutumları ile o dönem Rus yöneticilerinin Kafkas halklarına yönelik baskıları, Mizancı Murad'ın bu kararı almasında etkili olmuştur⁹.

b- Osmanlı Topraklarına Gelişi ve Avrupa'ya Kaçışına Kadar Olan Dönem

Mizancı Murad Bey, Şubat 1873 yılında İstanbul'a geldiğinde dönemin Adliye Vekili olan Mithat Paşa'ya durumunu anlattı ve Midhat Paşa'nın aracılığı ve Sadrazam Esat Paşa'nın da yardımı ile Maliye Nazırı Şirvanizade Rüştü Paşa'nın yanında mühürdar olarak iş buldu. Bir ara Şirvanizade Sadrazam olunca Murad Bey de Rus basınında çıkan Osmanlı Devleti hakkındaki yazıları tercüme etmek üzere Hariciye Nezâreti Matbuât Kalemî'nde görevlendirildi¹⁰. Henüz Türkçe bilmediği için bu özetleri Fransızca yapıyordu¹¹. Bu nedenle bir ara kendisinin Rus casusu olduğundan şüphelenildi¹². Şirvanizade Rüştü Paşa sadrazamlıktan alınıp Suriye Valiliği'ne tayin olunca onu yalnız bırakmayarak Rüştü Paşa'nın ölümüne kadar onun yanından ayrılmadı¹³. Mizancı Murad, Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a döndü ve Sahib Molla'nın yalısına

⁷ Tefik Çavdar, *age*, s. 62.

⁸ Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?*, s.34; Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplolar, Kayıplar (1890-1918)*, İstanbul 1991, s. 34; Şerif Mardin, *age*, s. 81; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev.: Nühzet Salihoğlu, Ankara 1987, s. 37; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad*, s.7; Tefik Çavdar, *age*, s. 62.

⁹ Şerif Mardin, *age*, s. 78-79; Tefik Çavdar, *age*, s. 62.

¹⁰ Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?*, s.35-37; Mizancı Murad, *Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri*, Haz.: Sabahattin Çağın-Faruk Sezgin, İstanbul 1994, s.13; "Murad Bey", *age*, s.43; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad*, s.7; Tefik Çavdar, *age*, s. 62; Abdurrahman Şeref, *age*, s.133.

¹¹ Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad*, s.7.

¹² Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?* s.58-59; Mizancı Murad, *Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri*, s.14.

¹³ Tefik Çavdar, *age*, s. 62.

oğullarına ders vermek üzere yerleşti ve bu sırada Türkçe öğrendi¹⁴. İstanbul’ da Adliye nazırı Mithat Paşa’nın sayesinde Maliye vekili Şirvanizade Rüşti Bey’in yanında mühürdar olarak memuriyet hayatına başlayan Mizancı Murad, son dönem Osmanlı memur anlayışının vermiş olduğu rüşvet ve kokuşmuş düzen, onu girmiş olduğu memuriyet hayatından soğuttu. 1878 yıllarının sonlarında Sait Paşa’nın Mithat Paşa’ya tavsiyesi ve onun da padişaha önerisi ile siyasi kadrolar yetiştiren bir okul olan Mülkiye’ye tarih profesörü olarak atandı¹⁵. Geçen süre içinde, yani 1876–77 yıllarında Vakit ve İttihad gazetelerinde dış politika konularında etkili yazılar yazdı¹⁶. Mülkiyedeki hocalığı o devrin gençlerini en fazla olgunlaştıran olaylardan sayıldı. Ahmet Bedevi Kuran’a göre Mizancı Murad, bulunduğu devirde Osmanlı aydınları arasında Ziya Paşa ve Namık Kemal’in ölümlerinden sonra ortaya çıkan kültür açlığının had safhada olduğu bir dönemde tarih konuşmaları ile bu kültürel eksikliği giderdi; onlara inanç ve kültürel alanda önderlik yaptı¹⁷. Bu okulda, Recaizade Mahmut Ekrem ve Mehmet Tevfik Biren gibi birçok önemli kişinin hocalığını yaptı.

O’nu II. Abdülhamid’i eleştiren diğer Jön Türklerden ayıran en önemli özellik, eleştirilerinin oldukça ılımlı olmasıydı¹⁸. Mizancı Murad’a “Mizancı” adının verilmesi, tatil için gitmiş olduğu Dağıstan dönüşünden sonra,

¹⁴ Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad**, s.8.

¹⁵ Mizancı Murad, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, s.13-14; Süleyman Kocabaş, **age**, s.34; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad**, s.8; Şerif Mardin, **age**, s. 81; Erik Jan Zürcher, **age**, s.37; Ressam Naciye Nevval, **Münevver Bir Türk Hanımı Ressam Naciye Nevval Hanım Efendi’nin Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, 1.Baskı, İstanbul 2000, s.236; “Murad Bey”, **age**, s. 439; Sina Akşin, **age**, s.30; Tevfik Çavdar, **age**, s. 62; Mizancı Mehmed Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?**, s.42-45, 54.

¹⁶ Mizancı Mehmed Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?**, s.55-57; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad**, s.8.

¹⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2.Baskı, İstanbul 2000, s.54-55; Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959, s.172; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad**, s.8; Alaâddin Korkmaz, **Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri**, İstanbul 1988, s.48; Taylan Sorgun, **İttihat ve Terakkî (Devlet Kavgası)**, 2.Baskı, İstanbul 2003, s.18; Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, 1.Baskı, 2000, s.24; Paul Fesch, **Abdülhamid’in Son Günlerinde**, Çev.: Erol Üyepazarıcı, İstanbul 1999, s.343.

¹⁸ Yuri A. Petrosyan, “Jön Türklerin Yasadışı Yayınları”, **Osmanlı, VII.**, Ankara 1999, s. 430-31; Mehmet Tevfik Biren, **Bir Devlet Adamı’nın Mehmet Tevfik Bey’in (Biren) II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, Yay. Haz.: Rezan Hürmen, 1.Baskı, İstanbul 1993, s. 10.

19 Eylül 1886 yılında çıkarmaya başlamış olduğu Mizan gazetesi nedeniyledir¹⁹. Bu gazete yayınlandığı devirde oldukça popüler oldu. Mizan gazetesinin 1880'li yıllarda diğer gazeteler arasından sıyrılıp bu kadar popüler olmasının nedeni ise Mizancı Murad'ın yazılarının yanı sıra, o dönemde basının siyasi bakımdan muhafazakâr olmasıydı. Bu itibarla siyasi tahlillere girişmemesi, gazetenin çıkar çıkmaz birkaç cürekâr tahlille siyasi şöhret sahibi olmasını sağladı. Mizancı Murad'ın Mizan'daki genel politikası, bir yandan padişahı bütün öteki gazeteler kadar hatta daha fazla övmek, diğer yandan da hükümeti padişahın sağladığı mükemmel devlet adamlığının örneklerine uymadığı için eleştirmektir. Bunu zaten "hatırat"ında "...yanlış yakınlıklara ve iktidarsız vekillere kurban olan padişahımın gafil olduğu ortaya çıkıyordu. Bunun için padişaha vaziyetin gerçeğini göstermek emri, vatansever kimseler için mukaddes bir vazife teşkil ediyordu"²⁰. sözleriyle belirtmişti. Bu politikaları nedeniyle, 1880'li yıllarda eleştirdiği çoğu kimselerin 1908'de politikaya atılması sonucu özellikle 31 Mart hadisesinde kendisine onur kırıcı davranışlarda bulunmalarına neden oldu. Yani doğrudan kötü idareden padişahı suçlamıyor; suçu yanındakilere atarak padişahın tepkisinden kaçınmaya çalışıyordu²¹.

Ancak II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra bu tutumu değişti ve II. Abdülhamid'i; ..."*Sultan Hamid bütün manası ile akıllı bir adam değildi. Bir taraftan vehme kapılmış mağlubiyeti diğer taraftan en basit övgüye tutkunluğu şuurundaki noksanı, hiç olmazsa intizamlığını ispat etmekteydi... Sultan Abdülhamid ancak Osmanlıların zillet ve beceriksizliği sayesinde, otuz sene bu milletin başına önlenebilir bir bela olabildi...*" sözleriyle eleştirdi ve hatta onu Hilafet ve Saltanat düşkünü olarak tanımladı²². Daha sonra çıkaracağı Mizan gazetesi Tahsin Uzer gibi gençlerin İttihat ve Terakkiye katılmalarında önemli

¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I, II Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul 1998, s.510,512; Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.54; "Murad Bey", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXIV., s.439-440; Sina Akşin, **age**, s.30; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Peçe-i İstibdad**, s.8; Fahir Armaoğlu, **age**, s.597; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul 2003, s.43.

²⁰ Mizancı Murad, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, s.19.

²¹ Şerif Mardin, **age**, s. 83-84; Sina Akşin, **age**, s. 30; Tevfik Çavdar, **age**, s.62.

²² Mizancı Mehmed Murad, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyasi Âdap Talimi**, Haz.: Ahmet Nezh Galitekin, İstanbul 2005, s.18-19.

etkide bulundu²³. Genç İttihatçı Tahsin Uzer, bir Alman birahanesinde Mizan gazetesindeki Mithat Paşa resmini görünce dayanamamış oturup ağlamıştı²⁴.

Mizan gazetesi, Mehmet Suat ve Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat ve Beşir Fuat gibi önemli İttihatçıların bir dönem yazılarının neşredildiği bir organ oldu²⁵. Mizancı Murad, bu ilk dönemlerde Jön Türkler üzerinde bir hayli etkili oldu ve kendisine Jön Türkler hareketinin lideri olarak bakıldı. Ancak o hayranı olduğu Fransız Drapper'in, Fransız İhtilali'ni meydana getiren sınıflar yetiştirdiği gibi kendisi de siyasi liderlik yapabilecek sınıflar yetiştirmeğe çalıştı²⁶. İttihat ve Terakki liderliğini ret etmesinin ilk gerekçesini, "...bir taraftan memur sıfatı ile (Duyun-ı Umumiye'de memurdu) aylık alarak kapıya gitmek, diğer taraftan esasen devlete karşı olmasa bile devrin idaresine açıkça karşı olacağı aşikâr bulunan bir cemiyete katılmak gibi iki zıddın bir araya gelmesinden vicdanımın hiçbir vakitte müsait olamayacağını kat'iiyen söyledim" sözleriyle açıklıyordu. Yine Murad'ın bu görevi kabul etmemesinin diğer bir nedeni de padişahın umudunu kesmemiş olmasıydı²⁷. Buna rağmen Avrupa'ya kaçışına kadar Mektebi Tıbbiye'de kurulan İttihat ve Terakki²⁸ ile doğrudan doğruya bir ilişkisi olmamış, ancak cemiyetin beyannamelerini tahsis etmekten de geri durmamıştı. Mizancı Murad, tarih derslerini anlatırken hiç kimseden sakınmadan Fransız devriminin liderlerinin rollerine soyunur ve sınıfta bir ileri bir geri giderek derslerini anlatırdı²⁹. Sina Akşin onun bu çabalarını devlet adamlarını etkileyen ve arkalarında bulunan önemli bir devlet adamı olmak istemesine bağlamaktadır³⁰. Sina Akşin'i Mizancı'nın şu sözleri haklı çıkartmaktadır: "*Görünüşte padişaha tarih okutmak, hakikatte ise devlet işlerinin tamamında nüfuz kullanmak, lakin şu diğer nüfuzlu maiyet halkı gibi şahsi menfaatim için değil, önce milletin selameti,*

²³ Abdurrahman Şeref, *age*, s.133; Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, s.10.

²⁴ Tahsin Uzer, *age*, s.18.

²⁵ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Muchuleden Birkaç Zat*, 1.Baskı, Şubat 2001, s.118, 372; M.Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Naturalist*, İstanbul Tarihsiz, s.67, 214.

²⁶ Şerif Mardin, *age*, s.119; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 2.Baskı, İstanbul 1995, s.142; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.9.

²⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.172-173; Mizancı Murad, *Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri*, s.34-35.

²⁸ Sultan İkinci Abdülhamid, *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Selek Yayınları, İstanbul 1960, s.61.

²⁹ Tevfik Çavdar, *age*, s. 62; Mehmet Tevfik Biren, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II*, s.10.

³⁰ Sina Akşin, *age*, s.30.

sonra da padişahın şan ve menfaati için icra edilmek üzere Saray-ı Hümayun'da güçlü olmayı tercih ettim...³¹. Yine aynı şekilde son vak'anivis Abdurrahman Şeref ise Mizancı'yı; "...kendisi zeki ve hamiyetli fakat haris ve hırçındır. Üslûb-ı kitabet ruhludur..."³² diye tarif etmiştir.

c- Mizancı Murad'ın Avrupa'ya Kaçması Ardından Mısır'a Gelip Mizan'ı Burada Yayınlaması

Liberal ve meşrutiyetçi bir profesör olmakla birlikte onu asıl ilgilendiren sorun, II. Abdülhamid'in halifeliği etrafında bütün İslâm dünyasının birleştirilmesi, meşveret usulünün uygulanmasıydı. II. Abdülhamid yönetiminin bu yönde gitmediğini görerek, Ahmet Rıza gibi o da muhtıralarla padişahı uyarmaya çalıştı. Sahip olduğu Mizan gazetesinde II. Abdülhamid'i eleştirmeye devam edince, 1890 yılında Mizan gazetesi kapatıldı³³.(Zaten bu devirde yayınlanan gazetelerde başında Hıfzı Bey'in bulunmuş olduğu bir sansür grubunun elinden geçerek yayınlanabilirdi³⁴.) Mizancı Murad'ın hükümet ve devlet adamları aleyhindeki yazıları nedeniyle gazetesi birçok defalar kapatıldığı gibi, kendisi de işleri ağır olan Duyun-u Umumiye Komiserliği'ne atanarak bir anlamda onun bu tür neşriyatlar yapmasının önüne geçilmeye çalışıldı³⁵. Aynı amaçla mülkiyedeki derslerine son verilerek 15 Mart 1877 yılında Romanya ve Bulgaristan'a gönderildi³⁶.

Duyun-u Umumiye Komiserliği görevinde bulunurken Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet yapmak amacıyla 7 Kasım 1311(1895) Avrupa'ya kaçtı. Mizancı Murad'ın kaçışından önce Ahmet Rıza Bey ve grubu Avrupa'ya kaçmış ve Meşveret gazetesini yayınlamaya başlamıştı³⁷. Ancak Mizancı Murad, diğer grup gibi Avrupa'ya gitmeden önce bir süre çocukluğunun geçmiş olduğu Dağıstan'da kaldı. Murad Bey, ilk başta Avrupa yerine Dağıstan'a giderek orada bir süre dinlenmek ve daha sonra da oraya yerleşmeye karar vermesinin nedeni ise

³¹ Mizancı Murad, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, s.55.

³² Abdurrahman Şeref, **age**, s.133.

³³ Süleyman Kocabaş, **age**, s.35; Niyazi Berkes, **age**, s.395.

³⁴ Ahmet Semih Mümtaz, **Tarihimizde Hayal olmuş Hakikatler (Evvel Zaman İçinde)**, Neşreden.: İbrahim Hilmi Çığıracan, İstanbul 1948, s.188-91.

³⁵ Murad Bey, **age**, s.440; Fahir Armaoğlu, **age**, s.597.

³⁶ Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, s.9; Birol Emil, **age**, s.90-91.

³⁷ Ahmet Rıza Bey, **age**, s.9; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, s.14; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Kasım 1986, s.7.

Yıldız sarayının dikkatini çekmekti. Böylece kaçma nedenini anlatmak için fırsat bulmuş olacaktı. Bu gerçekleşmediği takdirde dış politika hakkında özellikle Avusturya, Rusya ve Ermeni meselesi ile ilgili yazılar yazmayı istiyordu³⁸.

Burada ailesi, akrabaları ve dostu olan Gaspıralı İsmail Bey ile buluşmak için ilk önce Sivastopol'a geldi. Kendisini karşılayan Gaspıralı İsmail Bey'le birlikte Bahçesaray'a geçti. Fakat Rus basınındaki yazılardan Şark Meselesi'nin birdenbire ön plana geçtiğini öğrenince Dağıstan'a gitmekten vazgeçerek Paris'e gitti³⁹. Mizancı Murad'ın Avrupa'ya gitmesinde etkili olan bir başka neden de Sultan Abdülhamid'e vermiş olduğu lahiyaların dikkate alınmaması oldu. Kendisi memlekette ıslahat yapılmasını ve nispi bir Meşrutiyet uygulanmasını istiyordu. Bu düşüncelerini saraya kabul ettirince, Sultan II. Abdülhamid'e sözlü olarak iki saat on dakika sunma imkânını elde eden Mizancı Murad, padişahın takındığı tavırdan ve gösterdiği yakınlıktan maruzatının padişah tarafından uygun bulunduğunu düşünerek ve büyük bir heyecanla bu görüşmelerin tekrarlanmasını bekledi. Ancak ileri sürmüş olduğu fikirlerin padişah tarafından sadece dinlendiği ve uygulanmayacağını anlayınca büyük bir hayal kırıklığına uğradı.

Mizancı Murad, Paris'e gittikten sonra, burada bulunan Ahmed Rıza Bey ve önemli ittihatçılarla görüşmelerde bulundu. Onların ısrar bir şekilde "cemiyete katıl" çağrılarına üç ay süre istedi. Bu süre zarfında isteklerinin padişah tarafından kabul edileceğini düşündü. Bunun gerçekleşmemesi durumunda cemiyete katılacağını bildirdi⁴⁰. Paris'te bulunmuş olduğu süre zarfında ihtilalci fikirlere sahip olan Ahmed Rıza Bey'le anlaşamadı. Bu nedenle Paris ve Londra'daki bazı önemli siyasilerle görüşerek Mısır'a gitmeye karar verdi. 1895 Aralığında Paris'ten ayrılarak Kahire'ye geldi. Burada mahalli hükümetin ileri gelenleri kendisine yakın ilgi gösterdi. Mizancı Murad, Mısır'da bulunduğu dönemde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan Mizan gazetesini çıkarması için destek aldı⁴¹ ve İstanbul'da olduğu gibi tekrar Mizan gazetesini çıkarmaya başladı(17 Ocak 1896). Kaçak yoldan Osmanlı topraklarına sokulan Mizan gazetesi, Osmanlı devletinin siyasi ve idari hatalarını şiddetle eleştirdiği için saray

³⁸ Mizancı Murad, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, s.67-72, 80, 81.

³⁹ Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, s.9; "Murad Bey", **age**, s. 440; Mizancı Murad, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, s.74, 78-79; Fahir Armaoğlu, **age**, s.597.

⁴⁰ Sina Akşin, **age**, s.30

⁴¹ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II, Reform, Devrim ve Cumhuriyet (Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)**, İstanbul 2004, s.312.

tarafından Mizancı Murad'ın tevkifi ve teslimi istendi. Bu sırada Mizancı Murad ile tanışıklığı olan bir gencin Hıdive suikast teşebbüsünde bulunması kendisinin Mısır'da bulunan itibarını sarstı. Bu olay üzerine Mizancı Murad, 1896 yılının Haziran ayında Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı⁴² ve tekrar Fransa'ya yani Paris'e geri döndü⁴³.

d- Mizancı Murad'ın Avrupa'daki Faaliyetleri ve Ahmet Rıza İle Çekişmeleri

Mizancı Murad, Avrupa'ya geçtiğinde Jön Türklerin Avrupa'ya gelen dördüncü grubuna bir ara başkanlık yaptı⁴⁴ ve Avrupa'da gerek kişiliği gerekse Ahmet Rıza'nın savunmuş olduğu Pozivitizm'den daha çekici gelen Panislamist fikirleri ile Jön Türklerden daha çok destek gördü. Bu dönemde Avrupa'da Ahmet Rıza'nın otoritesine meydan okuyabilen ve karşısında durabilen tek kişiydi. Bu itibarını savunduğu Panislamist görüşlerine ve Avrupa'daki Jön Türklerin hocalığını yapmasına, dolayısıyla; onların gözünde edebiyat ve gazetecilik faaliyetleri ile ün kazanmış olmasına borçluydu⁴⁵. Paris'te bulunduğu sırada burada bulunan İttihat ve Terakki üyelerince oybirliği ile başkan seçildi. Ancak onun başkanlığını benimsemeyen ve kabullenemeyen birisi vardı. Oda şüphesiz Ahmed Rıza Bey'di. Mizancı onun bu ruh halini şöyle açıklıyordu: "*Ahmet Rıza Bey'in bütün tatlı hayalleri benim Avrupa'da ve Bilhassa Paris'te bulunduğum*

⁴² Sultan II. Abdülhamid'in Mizancı Murad'ı Mısır'dan çıkarmak istemesinin genel sebebi, 1890'lı yıllarda başlayan ve Mısır'da bir Arap halifeliği teşkil edilip Osmanlı Devleti'nden ayrılacağı söylentisidir. Ruslar ve Fransızlar tarafından da paylaşılan bu söylenti, Sultan II. Abdülhamid'i ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. İngilizlerin Mısır Hıdivi Abbas Paşa'yı hilafet için hazırladığından endişe eden II. Abdülhamid, 1896 yılında Mısır'a kaçan Mizancı Murad'ın bu yönde makaleler yazmasına da tepki göstermiş, ancak Mısır'dan çıkarılma isteği mahalli yönetim tarafından yerine getirilmemiştir. Söz konusu suikast olayından sonra Mizancı Murad Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği(Osmanlı Devletinin İslâm Siyaseti1856–1908)**, s.30

⁴³Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları (Sultan Abdülhamid)**, İstanbul 1999, s.136; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, s.9; Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.53; Erik Jan Zürcher, **age**, s. 37; Şerif Mardin, **age**, s.89; "Murad Bey", **age**, s. 440; Sina Akşin, **age**, s.30; Tahsin Uzer, **age**, s.14; Hıfzı Topuz, **age**, , s.43; Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa (Siyasi Hayatı ve İcraatı)**, s.3; Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, Çev.: Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş Yay., İstanbul 1999, s.247.

⁴⁴ Şerif Mardin, **age**, Toplu Eserleri I, s. 76.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, **age**, s.37; "Murad Bey", **age**, s. 440; Mehmet Yalçın, **Jön Türklerin Serüveni**, İlke Yayınları, İstanbul 1994; Mehmet Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sadeleştiren: Ahmed Varol, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1999, s.134.

sırada havaya uçmuştu"⁴⁶. Oysa Mizancı Murad, Ahmet Rıza Bey, Paris'e kaçınca "... bir tek olsun memlekette vatansever olduğu ortaya çıktı..." sözleriyle onu övmüş, ancak daha sonraları aldandığını söylemekten ve onunla liderlik çekişmesi yaşamaktan çekinmedi⁴⁷.

Ahmet Rıza Bey'in hatıralarında bu olaylarla ilgili olarak Mizancı Murad'ın rolüne hiç değinilmemesi ilginçtir. Bu olay çok kısa olarak, "*İçimizde nifak çıktı. Saray tarafından bana önem verilmesi bazılarının kıskançlığını tahrik etti. Tek bir vücut olarak çalışmak gerekirken önemsiz şeyleri sebep göstererek benden ayrılanlar oldu.*" sözleriyle açıklanmıştır⁴⁸. Avrupa'da bulunmuş olduğu sıralarda liderlik çekişmesi nedeni ile Ahmet Rıza ile Mizancı Murad arasındaki bu çekişme çok ciddi boyutlara taşındı; Ahmet Rıza Mizancı Murad'ın savunduğu İslamcılık görüşleriyle alay ederken, Mizancı Murad da onları dinsizlikle suçladı. Ahmet Rıza ile Mizancı Murad arasındaki bu görüş ayrılığını II. Abdülhamid çok iyi değerlendirdi.

Mizancı Murad'ın Avrupa'daki amacı, Osmanlılara karşı olumsuz fikirlerin oluştuğu Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'ni savunmak, devletteki kötü yönetimin halkın kusuru değil, padişahın adamlarının baskısından geldiğini anlatmak, propaganda yoluyla halifeyi bu yoldan vazgeçmeye zorlamak ve gençlerin devrimci eylemlere girişmelerini önlemektir⁴⁹. Selahaddin Bey'e göre Mizancı Murad ve Ahmed Rıza Bey arasındaki çekişme sonucunda, özellikle Ahmet Rıza Bey'in tutum ve davranışları nedeniyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulunan gençlerin bir kısmı küstürüldü. Bu duruma son vermek isteyen Mizancı, Ahmet Rıza Bey'in ıslahını taahhüt ederek cemiyetçe görevlendirildi. Ancak Ahmed Rıza Bey'in ıslah edilemeyeceği anlaşılınca Mizancı Murad ve cemiyetin diğer önde gelen üyeleri tarafından suçları ortaya konarak Ahmed Rıza Bey cemiyetle olan bütün bağları geçici de olsa kopartılarak

⁴⁶ Mehmet Selahaddin Bey, *age*, s.135; Fahir Armaoğlu, *age*, s.597.

⁴⁷ Mizancı Murad, *Mücahede-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri*, s.39.

⁴⁸ Ahmet Rıza Bey, *age*, s.20.

⁴⁹ Paul Fesch, *age*, s.349; Niyazi Berkes, *age*, s. 395-396; Yuri A. Petrosyan, *age*, s. 430-31; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.54; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.9; Suavi Aydın, *İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I.Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.19; Sina Akşin, *age*, s.30; Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *age*, s.314.

ihraç edildi⁵⁰. Ama gerçek sorun, her iki kişiliğinde liderlik mücadelesine girişmesiydi. Paul Fesch, Ahmet Rıza Bey'i "...Kibirli davranışları ile O, bir üstünlük duygusuna sahipti ve çerçeve içine girmeye çok zor katlanıyordu. Roma'da ikinci olmaksızın, Alpler'in küçük köyünde birinci olmayı yeğleyen Sezar gibiydi..." bu cümleleri ile tarif etmiştir. Mizancı Murad'ın da ondan aşağı kalmadığı söylenebilir⁵¹.

Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında görüşmüş olduğu yabancı devlet adamlarına kendi görüşlerini benimsetemedi. Onun Mizan'da II. Abdülhamid yönetimini eleştiren bazı fikirleri Avrupa kamuoyundaki Osmanlı ve Müslüman düşmanlığının artmasına hizmet etti. Mithat Paşa ile Namık Kemal'in anayasal düzeni savunan ve bu nedenle Avrupa'ya kaçmak zorunda kalanlarla düşmüş olduğu görüş ayrılıkları, onu yeni bir çıkmaza sürükledi. Bu nedenle, hem Avrupalılar hem de Avrupa'daki Osmanlı aydınlarına karşı II. Abdülhamid'i ve yönetimini savunmak durumunda kaldı. Ona göre reformların gerçekleşmemesinin nedeni yeni Osmanlılardı. Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasî'si anayasanın uygulanmasını zorunlu kılacak güvenceleri sağlayamamıştı. Mithat Paşa'nın İngilizlere güvenmesi boşunaydı; Çünkü Avrupalı devlet adamları artık anayasanın iade edileceği vaadine kulak asmıyorlardı. Onun için yeni bir programa ihtiyaç vardı. Reformun gerçekleşmemesinin ikinci sorumlusu ise Avrupa diplomasisi ve özellikle Rusya'nın Osmanlı politikasıydı.

e- Mizancı Murad'ın Ser Hafıye Celeddin Paşa İle Anlaşp Geri Dönmesi

Batı Avrupa-Rusya ortak düşmanlığının en son adımı Ermeni sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Mizancı Murad, Avrupa'da Osmanlılara karşı düşmanca bir hava içinde sergilenen bu kirli siyaset aleyhine de yazılar yazdı. Bu olay, onun en büyük davası haline geldi ve II. Abdülhamid'in geri dönüş teklifini kabul ederek, 14 Ağustos 1897 yılında İstanbul'a dönmesinde etkili oldu.

Avrupa'da bulunduğu dönemde merkezi yönetime olan ilgisini sürekli canlı tuttu, devlet yönetiminin ıslahıyla ilgili görüşlerini kaleme alarak hem Avrupa kamuoyunu hem de İstanbul'u ve özellikle padişahı etkilemeye çalıştı. Fransızca olarak yazmış olduğu bir eserinde devletteki kötü yönetimin sorumlusunun İslâmiyet olmadığını, İslâmiyet'in ilerlemeye engel teşkil etmediğini hükümdarların hatalarından ötürü Müslümanların sorumlu tutulmaması

⁵⁰ Mehmet Selahaddin Bey, *age*, s.137-138; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.9; Sina Akşin, *age*, s.30

⁵¹ Paul Fesch, *age*, s.348-9.

gerektiğini, çünkü bu hükümdarın kendilerinin halifesi olması nedeniyle ona itaat etmek zorunda kaldıklarını açıklamaya çalıştı. Mizancı, üyeleri otuz kırk adet olan bir “Yüksek Şeriat Şûrası” kurulmasını ve bu kurulda Asya ve Afrika’nın Müslüman ülkelerinin temsil edilmesini öneriyordu. İstanbul’da Şeyhülislam’ın başkanlığında toplanacak olan bu kurulun görevi anayasanın uygulanmasına, halifenin dünya Müslümanlarının önderliğini şeriate göre yapıp yapmadığına nezaret etmek olacaktı⁵². Yuri A. Petrosyan, bu şuranın sayısını 25 olarak göstermekteydi⁵³. Zaten Mizancı Murad, ülkenin geri kalmasında dine yeterince önem verilmemesinin etkili olduğuna inanıyordu. “*Osmanlılar sadece geçmişin siyasi ve ilmi nakillerine dayanabilmekle kalmıyorlardı, en büyük düsturları bulunan dinî ve şer’î hükümlere daha kuvvetli, daha sağlam şekilde sarılıp hukuklarını savunabilirdi...*” gibi cümlelerle bu düşüncesini sık sık dile getirmekteydi⁵⁴. Mizancı Murad, Fransız tarihçi Drapper’den etkilenerek, din devlet işlerinin bir birinden ayrılması görüşü ile laikliğin ilk savunucuları arasında gösterilmektedir⁵⁵.

Osmanlı toplumunun geri kalmasında bürokrasinin de etkili olduğunu düşünen Mizancı Murad, bu nedenle “Asalak Yıldız Bürokrasisine” tavır almaktaydı⁵⁶. Ona göre, kanunların uygulanmasına hükümetin karışmasını engelleyecek güçte bir heyet kurulmalı ve bunun denetimi altında hükümeti Tanzimat ve Islahat Fermanı’yla vaat edilen reformları uygulamaya zorlamalı ve böylece milletler arasında eşitliğin ve uzlaşmanın gerçekleştirilmesi sağlanmalıydı.

Padişah II. Adulhamid, Mizancı Murad’ın Avrupa’daki Jön Türkler arasında anahtar kişilik olduğunu anlamakta gecikmedi ve muhtemelen onun Avrupa’da bulunmuş olduğu süre zarfında çok büyük bir yurt özlemi ile dolu olduğunu bildiğinden Yaveri Ser Hafiye Celâlettin Paşa’yı Mizancı Murad’ı

⁵² Niyazi Berkes, *age*, s.396; İlber Ortaylı, “19.Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s.161.

⁵³ Yuri A. Petrosyan, *age*, s. 430-31; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, s.10.

⁵⁴ Mizancı Mehmed Murad, *Tatlı Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyasi Âdap Talimi*, s.31.

⁵⁵ Süleyman Kocabaş, *age*, s.55.

⁵⁶ Kaan Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce I.Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.151; Mizancı Mehmed Murad, *Tatlı Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyasi Âdap Talimi*, s.21.

İstanbul'a dönmesi için ikna etmek amacıyla Cenevre'ye gönderdi. Celâlettin Paşa Avrupa'da Mizancı Murad'la bu görüşmesi sonrasında tutuklandı. Celâlettin Paşa, görüşme sırasında, İttihat ve Terakki üyeleri için genel af ve padişahın itibarını kaybetmeden gerçekleştirmesi mümkün olduğu takdirde bazı ıslahatlar yapılacağına dair taahhütlerde bulundu. Mizancı Murad bu taahhütlere inanmış olacak ki yandaşlarını dehşete düşüren ani bir kararla, Şurayı Devlet Üyesi olmak gayesi ile 1897 yılında İstanbul'a geri döndü⁵⁷. Mizancı Murad'ın İstanbul'a dönüşü de Avrupa'ya kaçıışı gibi büyük bir heyecan yarattı. Mithat Şükrü'nün Taylan Sorgun'da geçen şu ifadeleri o günkü atmosferi ortaya koymak bakımından önemlidir:

*“...Abdülhamid'in tahtının sallandığını görür gibi oluyorduk. Bu gidişle İstanbul'da aydın sınıftan kimse kalmayacaktı. Ve Abdülhamid'in Meşrutiyet idaresini kurmaktan kaçma yolundaki inadı mutlak kırılacaktı. Kanuni Esasi bugün, yarın ilan edilir diyerek bekleyip duruyorduk. Gençliğin verdiği iyimserlikti bu. Ama ileride umutlarımızı amansız bir yumruğun acımasızca dağıtacağını nereden bilebilirdik? Genç yüreklerimiz ihaneti kabul edemiyordu. Oysa giderek ne namussuzluklar görecektik.”*⁵⁸

Bu cümleler, Mizancı Murad'ın dönüşünün İttihatçılar arasında yarattığı infial göstermesi açısından önemlidir. Yine İttihatçılardan Akil Muhtar, Mizancı'nın yakasına sarılarak tepkisini bir başka şekilde göstermiştir. Mizancı Murad ise, Mithat Şükrü'nün bulunmuş olduğu bir toplantıda kendisine yönelik bütün bu tepkileri şu sözlerle cevaplamıştır.

*“Üç beş gencin Avrupa'da çalışmasıyla neticenin alınması mümkün değildir. Buna inansam ben de buralarda kalırdım, İstanbul'a gidip beklemekten başka çare yoktur. Çocuklar bakın benim tecrübelerim sizden fazladır, bu inattan fayda gelmez, Padişah'ın vaatlerini beklemekten başka çaremizde yoktur.”*⁵⁹

⁵⁷Tarik Zafer Tunaya, *age*, s.53; Şerif Mardin, *age*, s.139; Erik Jan Zürcher, *age*, s. 37; “Murad Bey”, *age*, s. 440; Sina Akşin, *age*, s. 30; Sami Şener, “II. Abdülhamid Döneminde Basın ve Basın Hareketlerine Bakış”, **II.Abdülhamid ve Dönem Sempozyum Bildirileri**, 2 Mayıs 1992, Seha Yayınları, İstanbul 1992, s. 94; Celâl Bayar, **Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I**, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.131; Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789-1980)**, Ankara 1996, s. 40; Hasan Babacan, *age*, s.3; Abdurrahman Şeref, *age*, s.133; Paul Fesch, *age*, s.354-55; Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları (Sultan Abdülhamid)**, s.136; Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *age*, s.313.

⁵⁸ Taylan Sorgun, *age*, s.19.

⁵⁹ *Age*, s.19.

Mizancı'nın dönüşü İttihatçılar arasında büyük bir şok ve endişeyle karşılanırsa da gösterilen tepkinin asıl nedeni, onun padişahla anlaşıp İstanbul'a gitmesiydi. Konuyla ilgili olarak İttihat ve Terakki'nin çok önemli bir üyesi İbrahim Temo şunları söylemektedir:

“ ... *Kilükali teskin için son derece çalıştıyorsam da kabil değil. Hattâ pek çokları Murad bey'i tahkire kadar ilerliyorlar. Ben daima bunca asari hasanesi sebat etmiş bir patriyotu itham etmekte acele etmem diyorum. Fakat eğer Murad Bey, sairlerin dediği gibi mesleki hamiyette sebatan vazgeçmişse, İstanbul'a gelmemeli idi, evlad ve ayalini alıp Kafkasya'ya gitmeliydi*”⁶⁰.

Mizancı Murad, Ağustos 1897 yılında Mizan'ı kapatıp İstanbul'a geri dönünce padişah sözünde durmadı. Yalnız kendisine Mizan gazetesini kapatmasına karşılık olarak her ay iki yüz altın tazminat ödemek şartıyla Şuray-ı Devlet Maliye Dairesi'ne atadı. Murad Bey, 1908 yılına kadar bu görevde kaldı⁶¹. İstanbul'a döndükten sonra, Sultan II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmelerde aktardığı düşünceler ise ciddiye alınmadı. Hatta dönüşünden sonra da her zaman gözetim altında tutuldu, kendisinden şüphelenildiği için kız çocuğunun hastalığında bile doktorların eve gelmesi ancak saraydan alınan izinle mümkün oldu⁶². Padişah tarafından sessizce dinlenen ve yürürlüğe konmayan bu düşüncelerin o günkü siyasi atmosfer için tehlikeli görüldüğü söylenebilir⁶³.

Ser Hafiye Celâlettin Paşa ile görüşüp İstanbul'a dönen sadece Mizancı Murad değildi. Prens Sabahattin'de dönenler arasında bulunmaktaydı⁶⁴. Onun geri dönüşü de Jön Türkleri çok derinden sarstı ve halkın gözünde Jön Türkler dönüklükle suçlandılar. İttihatçıların çok önemli ileri gelenlerinin bu şekilde İstanbul'a dönmesiyle Avrupa'daki Jön Türkler hareketi büyük ölçüde darbe yedi ve yeniden toparlanmaları iki yıl sürdü. II. Meşrutiyetin ilanı ve Mizancı Murad'ın İstanbul'a geri dönmesiyle Mizan gazetesi tekrar yayınlamaya başladı. Ancak bu defa hedefi II. Abdülhamit değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti idi ve bu harekete karşı çok şiddetli eleştirilerde bulundu⁶⁵. Mizancı Murad'ın II.

⁶⁰ İbrahim Temo, *age.*, s. 66-67.

⁶¹ “Murad Bey”, *age.*, s. 440.

⁶² Birol Emil, *age.*, s.200-201.

⁶³ Şerif Mardin, *age.*, s. 89-92; Erik Jan Zürcher, *age.*, s.37.

⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayınlar: 462, Anılar Dizisi: 12, İstanbul 2000, s.76; Suavi Aydın, *age.*, s.120; Ahmet Rıza Bey, *age.*, s.20.

⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *age.*, s.27; Niyazi Berkes, *age.*, s.396; Erik Jan Zürcher, *age.*, s.37; İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını(Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, I.Baskı,

Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan İstanbul yapılan seçimlerde aday olmamasına ve İttihat ve Terakki ile bütün organik bağlarını koparmış olmasına rağmen yine de meclisten 18 oy almış olması, onun etkinliğinin hala devam ettiğini ortaya koymak açısından önemlidir⁶⁶.

f- Mizancı Murad'ın İstanbul'a Döndükten Sonraki Hayatı ve Eserleri

Mizancı Murad, II. Abdülhamid ile anlaşıp Jön Türkleri Avrupa'da yalnız ve küçük düşürmesinden dolayı bu hareketin mensupları tarafından hiçbir zaman affedilmedi. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan 31 Mart ayaklanmasında parmağı olduğu şüphesi ile tutuklanmasının bir nedeni de, İttihat ve Terakki üyelerinin kendilerini Avrupa serüvenin de yalnız ve zor durumda bırakması nedeniyle öç alma ya da geriye dönük bir hesaplaşmasıydı⁶⁷. Mehmet Selahattin Bey'in hatıratına göre, Mizancı Murad, Pozitivist Ahmet Rıza Bey'in sadarete gelme hırsı ve onun görüşleri doğrultusunda hareket eden öğrenci ve yandaşlarınca 31 Mart olayında kurban edildi⁶⁸.

Mizancı Murad'ın kendi sevenleri arasında bile ittifakla büyük bir hürriyet mücahidi sayılmamasının nedeni onun davası uğruna yeteri derecede sabır gösterememiş olmasındandı⁶⁹. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyetle birlikte iktidara gelirken siyasileşmeye hız vermiş ve eski mensuplarına yani İbrahim Temo, Prens Sabahattin ve Mizancı Murad'a karşı tavrı aldı⁷⁰. Oysa Mizancı Murad, 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlılığa ve Kanun-i Esasî'nin sağlamış olduğu hakları ve bu hakların güvence altına almış olan andı, Fransız Bağımsızlık Bildirgesi'ne benzetti ve gazetesinde yayınladı. . Bu yaklaşımı onun düşünce bakımından hala İttihat ve Terakki ile ilgili olduğunu göstermekteydi⁷¹. II. Meşrutiyet ilanından sonra Mizancı Murad, gazetesinde İttihat ve Terakki merkezine açık mektup yazarak 2 Ocak 1897 yılında vermiş

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 25; Celâl Bayar, **age**, s.131; Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, s.10.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.177.

⁶⁷ Süleyman Kocabaş, **age**, s. 237; İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 49; Erik Jan Zürcher, **age**, s. 46; Celâl Bayar, **age**, s.131.

⁶⁸ Mehmet Selahaddin Bey, **age**, s.135.

⁶⁹ Şerif Mardin, **age**, Toplu Eserleri I, s. 78.

⁷⁰ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.222-223; Ali Birinci, **Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s.139.

⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **age**, s.560.

olduğu istifasını geri aldığı ve Şube Reisi sıfatıyla icraatlarına devam edeceğini bildirmesine rağmen umduğunu bulamadı⁷². Bu katılma kararını kendisinin tek başına almadığını, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ile anlaşarak gerçekleştirdiğini şu sözleriyle dile getiriyordu:

*“Onlar... Cemiyet yanında eskiden beri özel yerimin bâki kaldığını ilan edecekler, bende Şeref Sokağına gidip resmen cemiyet'e gireceğim ve artık komite ile daima temasta bulunarak ona göre kalemimi idare edeceğim...”*⁷³

Bu olumsuzluklara rağmen İttihatçılar ile ilgili gelişmeleri yakından takip etti ve muhalifleriyle ilişki içinde oldu. Sinop Mebusu Rıza Nur'un partiden ayrılması sırasında ileri sürdüğü ve *“Bu fırkada da Şirket-i İnhisariye (Tekel) kurulmuş olmalıdır. Bu tabiri ilk koyan benim. Hatta Murad Bey bundan dolayı beni tebrik etmişti.”* sözleriyle açıklanan gerekçeleri doğrulayarak onayladı⁷⁴. Ancak kendisini döneklikle ve basiretsizlikle eleştirenleri tekrar çıkarmaya başladığı olduğu Mizan gazetesinde şiddetli bir şekilde eleştirmekten de geri kalmadı⁷⁵. Hatta gazetesinde, II. Meşrutiyeti ilan eden İttihatçılarla alay ederek, onları küçümsemeye çalıştı. Bütün bunlar eski çalışma arkadaşlarının kendisine karşı olan tepkisini daha da artırdı. O dönem İttihatçıların saflarında yer alan Kazım Karabekir de hatıratında, Mizancıya karşı oldukça olumsuz duygularını yansıtmış ve onun bu dönemde İttihatçıları eleştiren yazılarının bir bölümüne de yer vermiştir⁷⁶.

⁷²Ali Cevat Bey, **II. Meşrutiyetin İlâmı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Baş Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, Yayına Hazırlayan: F.Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.162; Birol Emil, *age*, s.205-207.

⁷³Mizancı Mehmed Murad, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyasi Âdap Talimi**, s.79-80.

⁷⁴Dr.Rıza Nur, **Siyasî Risaleler**, Hazırlayan: Ahmed Nezh Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s.122.

⁷⁵Mehmet Tefik Biren, **Bir Devlet Adamı'nın Mehmet Tefik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, s. 463; Ressay Naciye Nevval, *age*, s.236; Celâl Bayar, *age*, s.131; Hıfzı Topuz, *age*, s.83.

⁷⁶Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, İstanbul 1993, s. 341-351; Celâl Bayar, *age*, s.131; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, s.241. Mizancı Murad, Jön Türkleri her zaman küçük görerek kendi görüşleri uyarınca hareket etmelerini istemiştir. Bu olmayınca da şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve hatta tepeden bakmıştır. 31 Mart öncesi İbrahim Temo'ya çıkan olayların kendi görüşlerini dinlemedikleri için olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir. Hatta ona “Gördün mü doktor, seninkiler tuttıkları yolu nereye vardırıdılar? Bağırдық, çağırдық bir türlü dinlemedik. Şimdi aradıklarımı buldular” sözleriyle de ahkâm kesmiştir. Bkz. Doktor İbrahim Temo, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve**

Mizan Gazetesi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine yazılar yazdırmak amacıyla Sait Paşa tarafından desteklenen diğer gazeteler arasına girmemiş olması, Mizancı Murad'ın eleştirilerini para ve iltimas için değil kendiliğinden dolayısıyla biraz da şahsi duygularının bir ifadesi olarak kaleme aldığı anlamına gelebilir⁷⁷. 31 Mart Vakası'nın arifesinde yazmış olduğu makaleler İttihat ve Terakki mensuplarını çok fena bir şekilde kızdırmıştır. Bu nedenle İttihatçılardan İbrahim Temo, o günlerde Mizan Gazetesi'nde çıkan "*İnkılab-ı Sahih*" adlı Murad Bey'in makalesini okur okumaz derhal onun yanına gitmiş ve ona ittihatçıların bu olaylara rağmen yönetime geleceklerini ima ederek daha dikkatli olması gerektiği konusunda kendisini uyarmıştır⁷⁸. Mizancı Murad, bütün bu eleştirilerine rağmen 31 Mart olayı patlak verince Meclis-i Mebusan'a gitmiş Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'e hitaben "*Meşrutiyet tehlikede, siz ne yapıyorsunuz?..*"⁷⁹ diyerek onları uyarmaya çalışmıştır.

Mizancı Murad'ın İbrahim Temo ile görüşmesinden sonra İttihatçıları eleştirmedeki üslubu biraz değişmiş olsa da fikirlerinin değiştiğini söylemek zordur. Ondaki bu değişiklikler karşıtları tarafından olumlu fakat geç kalınmış bir hamle olarak değerlendirilmiştir⁸⁰. Neticede, 31 Mart Vakası yaşandığında İsmail Canbulat'ın "*Meşrutiyet Mahvoldu*" diyerek Selanik'e telgraf çektiği sonucu İstanbul'a gelen hareket ordusunun ilk işi olaylarda parmağı olduğu gerekçesi ile Ahrar Fırkası'na mensup olanlarla birlikte Mizancı Murad'ı da tutuklamak olmuştur⁸¹. İttihatçılar tarafından tutuklanan Mizancı Murad iyi bir muamele görmemiş, boş ve pis bir odaya hapsedilmiştir.. Daha önce makalelerinden dolayı kendisine alkış tutanların hiçbirisi kendisini ziyaret etmemiştir. Bu dönemde tek ziyaretçileri yüzüstü bıraktığı ve daha sonrada kıyasıya eleştirdiği İttihatçılar olmuştur. Onlarda onun halini hatırlamak için değil onun yüzüne tükürmek için ziyaret etmişlerdir. Nitekim hapsinin bu ilk günlerinde İbrahim Temo'da kendisini ziyaret etmiş, onun yüzünün-sakalının tükürük ve balgamlar içinde olduğunu görerek ona bir sigara paketi ile yüzünü gözünü silmesi için bir mendil vermiştir⁸².

Hidmatî Vatanîye ve İnkılâbî Milliye Dair Hatıratım 1939 Romanya- Mecidiye, Arba Yayınları., İstanbul 1987, s.192-193.

⁷⁷ Celâl Bayar, *age*, s.136.

⁷⁸ Doktor İbrahim Temo, *age*, s.193-194.

⁷⁹ Ahmet Rıza Bey, *age*, s.36.

⁸⁰ Doktor İbrahim Temo, *age*, s.194-195.

⁸¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim** ,II.Baskı, TTK Yayınları, II:Seri-No.15, Ankara 1951, s.29.

⁸² Doktor İbrahim Temo, *age*, s.195.

31 Mart hadisesinden sonra çıkarılan mahkemede Mizancı Murad'ın Uryanizade Cemil Molla ve Nazif Sürûri Bey ile Meşrutiyet aleyhine bir triyomvira⁸³ oluşturduklarına dair tutulan bir zabta istinaden yurt dışına çıkarılmasına karar verilmiştir⁸⁴. Murad Bey, suçsuz olduğunu eserlerinde belirtmesine rağmen Avnullah el-Kazîmi hatıratında bulunan savunmasında, “*Murad Beyin mahkumiyetinden dolayı şüphe etmeye hakkınız yoktur. Murad Bey'in sözüne itimad edersiniz değil mi? İşte kendi hakkında çıkan hükmün adalet olduğunu kendisi ikrar etmiştir*” diyerek suçunu kabul ettiğini belirtmektedir⁸⁵. Murad Bey, bu tutukluluk günlerinin başında idam olunacağını zannetmiş, ancak bir müddet sonra korkusu geçmiş ve kendisini rahat hissetmeye başlamıştır⁸⁶. Hatta soruşturma ilerleyince, hatıratında rahat tavırlar sergilediğini ve bunun başlangıçta kendini sorgulayanlar tarafından yadırgandığını söylemektedir. Bu rahatlığının sebebi son anda meşrutiyet taraftarı kesilmesi ve geçmiş dönemlerdeki itibarına güvenmesine bağlanabilir. *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Zügürdün Tesellisi* adlı hatıratının birçok sayfasında bu tür cümleleri serpiştirmiş olmakla birlikte hala kendisini bu olayla ilgisi olmadığı, bir yanlışlığa kurban gittiği gibi sözler sarf etme ihtiyacı duymuştur⁸⁷. Ama yine de ne olursa olsun Mizancı Murad, bu olayda parmağı olduğu gerekçesi ile diğer şahıslarla birlikte Rodos'a kalabend olarak sürgün edilmiştir⁸⁸.

“*Târih-i Umumî*” adlı eserinde Osmanlı ve İslâmiyet öncesi Türk tarihini incelemiştir⁸⁹. Ahmet Bedevi Kuran, Mizancı Murad'ın bu eserinin Osmanlı aydınları üzerindeki etkilerinden bahsederek, o dönem için önemini şu şekilde belirtmiştir:

⁸³ Üçlü yönetim anlamına gelen ve triumvirlik olarak ta geçen, İttihat ve Terakki ile Talat Paşa-Enver Paşa-Cemal Paşa için kullanılan siyasi bir terimdir.

⁸⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *age*, s.12; Bkz. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Baş Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, Yay. Haz.: F.Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 1991.

⁸⁵ Avnullah el-Kâzîmî, *Son Müdafaa & Örfî ve Avnullah el-Kâzîmî*, Haz.: Ahmed Neziha Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s.143.

⁸⁶ Mizancı Mehmed Murad, *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Zügürdün Tesellisi*, Haz.: Yalçın Kandemir, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s.18-19.

⁸⁷ Mizancı Mehmed Murad, *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Zügürdün Tesellisi*, s.21-29.

⁸⁸ Abdurrahman Şeref, *age*, s.133; Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yay. Haz.: Ziyad Ebu Ziya, Kervan Yayınları 1990, s.142.

⁸⁹ Yusuf Sarıncay, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu”, *Osmanlı, VII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 414; Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *age*, s.319.

“*Tarihi Umumi*”si o devir için başlı başına bir varlıktır. Gençlik arz üzerinde yaşayan milletlerin hal ve şanını, hükümetlerin idare tarzını ve geçirdikleri istihaleleri, hep o eserin mütalâasından öğrenmiş; münevverlerin tarihi kültürü bu sayede inkişaf eylemiştir”⁹⁰.

Ahmet Bedevi’nin bahsettiği gibi Mizancı’nın Tarih-i Umumisi o dönem gençliğini etkileyen kitaplar arasındaydı⁹¹. Ayrıca bu 6 ciltlik Tarih Osmanlı öncesi Türk tarihine vurgu yapması açısından da ilgi çekicidir⁹². Ancak Mükrimin Halil Yinanç, bu tarihin Avrupalı metot ve usullerle lise ve ortaokullar için Osmanlı tarih yazıcılığına girişi adına takdir etse de bu eserin birçok yanlışlıklar içerdiğini ve birkaç tarih yazarı özellikle de Hammer’dan alıntılar yapılarak yazıldığını belirtmektedir. Yalnızca tarihten bir haber olanlar için oldukça çekici ve etkili olduğunu bunun da Mizancı Murad’ı havaya soktuğunu ifade etmektedir⁹³.

Sahibi olduğu Mizan gazetesinin kapatılmasından sonra kaleme almış olduğu “*Turfanda mı? Yoksa Turfa Mı?*” adlı romanı aslında o dönem Osmanlı aydınlarının özellikle de Tanzimat kuşağının İslâmcı ülkücülüğü ile eski Tanzimat Osmanlıcılığı arasındaki çatışmalarını canlı bir şekilde aktarmıştır. Yine bu romanın kahramanı Mansur Bey düşünce ve eylemleri bakımından Mizancı Murad’la büyük benzerliklere sahip olup kendi düşüncelerini ve bir bakıma kendi hayatını yansıtmaktadır⁹⁴. Yine bu eserle, o dönemdeki toplumların nasıl terbiye edileceğine dair bir takım tavsiyelerde de bulunmaktadır⁹⁵.

“*Türkiye’nin İdaresi ve Zaafı*” adındaki bir broşüründe ise Mizancı Murad, Mustafa ve Halil Şerif gibi Yeni Osmanlı liderlerinin faaliyetleri ve düşüncelerinin değerlendirilmesinde eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Onların Osmanlı İmparatorluğu’nun durumunu değerlendirmelerinde gerçekçi olmadıklarını yazmakta ve ilerlemenin bir parlamenter sistem tarafından

⁹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959, s.173.

⁹¹ Tahsin Uzer, **age** s.36.

⁹² Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Türk Ocakları**, Ötüken Yayınları, 1.Baskı İstanbul 2004, s.79.

⁹³ Mükrimin Halil Yinanç, **Tanzimat’tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik, Tanzimat 2**, Araştırma –İnceleme Dizisi, 2.Baskı, M:E.B Yayınları, İstanbul 1999, s.578-581.

⁹⁴ Mehmed Murad, **Turfanda Mı? Yoksa Turfa Mı?**, Haz: Zeki Çakılalan, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul 2004; Niyazi Berkes, **age**, s. 425-426; Tefvik Çavdar, **age**, s. 62.

⁹⁵ Jale Parla, “Tanzimat Edebiyat’ında Siyasî Fikirler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 224.

sağlanabileceğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, Mizancı Murad'ın fikirleri ve talepleri teorik olmaktan daha çok pratikti. O ilk anayasanın yeniden resmileştirilebileceğini düşünmüştür. Aynı eserde anayasal bir rejimin Osmanlı İmparatorluğu'nda mümkün olduğunu "Mithat'ın anayasasıyla uzlaşma amacıyla eşit temsiliyet esin verici bir örnekti" sözleriyle açıklamıştır. Yine Mizancı bu eserinde II. Abdülhamid'i "taht şeytani" olarak suçlamış ve yönetimin, Jön Türkler ile Avrupalılar için hiçbir vaadini tutmadığını ifade etmiştir.

"*Yıldız Sarayı ve Bab-ı Âli*" adlı eserinde ise yasa tüzüğünü temin etmek için "*İstişare Heyeti*"nin kurulmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca basın özgürlüğünü ve tebaaya siyasî özgürlüğünü garanti eden ve sadrazama bakanlar kurulunun kurulması yetkisini veren bir sistemi öngörmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi istişare heyeti üyeleri azınlıkları temsilen üst düzey memurlardan oluşmak üzere 25 kişiden oluşacaktı. Mizancı Murad'ın bu fikirleri II. Abdülhamid tarafından oldukça devrimci bulunmuş ve asla kabul görmemiştir⁹⁶.

31 Mart hadisesinden sıkıyönetim mahkemesince mahkûm edilip Rodos'a sürülmekle yakayı kurtarmış, ancak emekli maaşı kesilmiştir. Bunda 31 Mart olayı patlak vermeden bir gün önce hazırlanan ve birinci sayfadan verilen "ulemanın sükûtu" isimli bir yazının etkili olduğu söylenebilir. Kışkırtıcı olarak kabul edilen bu yazıdan dolayı onun bu isyan hareketinden önceden haberdar olduğu hükmüne varılmış ve bu nedenle tutuklanmıştır⁹⁷. Mahkemede yargılanmasından sonra, 1911'de Rodos'tan Midilli'ye nakledilmiştir. 1914 yılında affedildikten sonra İstanbul'a geri dönmüş ve gelişinden kısa bir süre sonra sessizce bir köşede vefat ederek tarihteki yerini almıştır⁹⁸.

Sonuç

Mizancı Murad, genel olarak Tanzimat aydını ile Meşrutiyet dönemi aydını arasında kalmış olan bir kişiliktir. Düşünce hayatında çeşitli zikzakların ve çelişkilerin görülmesinin temel nedeni budur. Mizancı Murad, asla direkt olarak Padişaha karşı olmamış en muhalif olduğu dönemde bile onu savunmak durumunda kalmıştır. Bunun nedeni onun Panislamist düşüncelere sahip olmasıdır. Ancak içinde bulunmuş olduğu cemiyetin üyelerinin birçoğunu fikir ve düşünceleri ile etkilemesine karşın bir müddet sonra, Ser Hafıye Celaleddin Paşa ile anlaşarak bulunduğu Avrupa'dan İstanbul'a dönerek Sultan Abdülhamid'in

⁹⁶ Yuri A. Petrosyan, *age*, s.430-31; Şerif Mardin, *age*, s.89-92.

⁹⁷ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.30

⁹⁸ "Murad Bey", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXIV, s. 440.

hizmetine girmiştir. Bu hareketi, kendisine inanan dava arkadaşlarının yüz üstü bırakılması olarak değerlendirilmiş ve Meşrutiyeti ilan etmek isteyen Jön Türkler hareketine büyük bir darbe vurulmasına sebep olmuştur. İhtilal başarıya ulaşınca da eski dost ve arkadaşlarının yanına dönmek istemiş fakat kendisinin bu isteği kabul edilmemiştir. Buna karşılık, kendisi Jön Türkleri hırçın bir şekilde eleştirmekten ve II. Abdülhamid lehine gazetesinde yazılar yazmaktan geri kalmamıştır. Bu tutumu yüzünden 31 Mart Vakası'nda suçlu görülmüş ve tutuklanıp Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra affedilen Mizancı Murad, siyasi faaliyetlerin dışında kalmaya özen göstermiş ve bir köşede tarihin eskiyen sayfaları arasında kaybolup gitmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMİT Sultan, **İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Selek Yayınları, İstanbul 1960.
- AKŞİN Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayın Evi, İstanbul 1980.
- AKŞİN Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi(1789–1980)**, Ankara 1996.
- ARMAOĞLU Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- AYDIN Suavi, **İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.117-128.
- BABACAN Hasan, **Mehmed Talât Paşa (Siyasi Hayatı ve İcraatı)**, TTK Yayınları, XVI. Dizi-Sayı 99, Ankara 2005
- BAYAR Celâl, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I**, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2002.

- BİREN Mehmet Tefik, **Bir Devlet Adamı'nın Mehmet Tefik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları II**, Yay. Haz.: Rezan Hürmen, 1.Baskı, İstanbul 1993.
- BİRİNCİ Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- BİRİNCİ Ali, **Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001,
- BİRİNCİ Ali, **Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Muchuleden Birkaç Zat**, Dergâh Yayınları, 1.Baskı, Şubat 2001.
- CEVAT Ali, **II. Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Baş Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, Yay. Haz: F.Reşit Unat, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1990**, İmge Kitabevi, İstanbul 1995.
- DANIŞMEND İsmail Hami, **31 Mart Vakası**, 3.Baskı, İstiklal Kitabevi, Fetih Yayınları, İstanbul 1986.
- DURUKAN Kaan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 4.Baskı, İletişim yayınları, İstanbul 2002, s.143-155.
- EL-KÂZİMÎ Avnullah, **Son Müdafaa & Örfî ve Avnullah el-Kâzımî**, Haz.: Ahmed Nezh Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- EMİL Birol, **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.
- ERASLAN Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği (Osmanlı Devletinin İslâm Siyaseti 1856-1908)**, Ötüken Yayın Evi, İstanbul 1992.
- FESCH Paul, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş Yay.,17, İstanbul 1999.
- KARABEKİR Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, İstanbul 1993.
- KOCABAŞ Süleyman, **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplolar, Kayıplar (1890-1918)**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

-
- KORKMAZ Alaâddin, **Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri**, M.E.B. Yay., Öğrt. Yazarlar Dizisi: 34, İstanbul 1988.
- KURAN Ahmet Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2.Baskı, Kaynak Yayınları:284, İstanbul Mart-2000.
- KURAN Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, Toplu Eserleri I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- MENTEŞE Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, I.Baskı, İstanbul 1986.
- “Murad Bey”, **TÜRK ANSİKLOPEDİSİ**, C XXIV, MEB, Ankara 1992.
- MURAD Mizancı, **Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri**, Haz.: Sabahattin Çağın-Faruk Sezgin, Atlas &Nehir Yayınları, İstanbul 1994.
- MURAD Mizancı Mehmed, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad (Harbiye Nezaret'inde Tevkifim ile Garip Sonuçları), Millet Vekillerine Değersiz Armağanımdır**, Haz.: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1997.
- MURAD Mizancı Mehmed, **Enkâz-ı İstibdâd İçinde Zügürdün Tesellisi**, Haz.: Yalçın Kandemir, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- MURAD Mizancı Mehmed, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi ?(Mizan Gazetesi'nin İlk Dönemi ve Duyûn-ı Umûmiye Komiserliği Devirleri)**, Haz.: Alaattin Fidancı, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- MURAD Mizancı Mehmed, **Tath Emeller Acı Hakikatler Yahud Gelecek Nesillere Siyasi Âdap Talimi**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- MURAD, Mehmed, **Turfanda Mı? Yoksa Turfa Mı?**, Haz.: Zeki Çakılalan, Bordo-Siyah Yayınları İstanbul 2004.
- MÜMTAZ Ahmet Semih, **Tarihimizde Hayal olmuş Hakikatler (Evvel Zaman İçinde)**, Neşreden, İbrahim Hilmi Çığıracan, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948.

- NEVVAL Ressam Naciye, **Münevver Bir Türk Hanımı Ressam Naciye Nevval Hanım Efendi'nin Mutlakîyet Meşrutîyet ve Cumhuriyet Hatıraları**, 1.Baskı, Yay. Haz.: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- NUR Dr. Rıza, **Siyasî Risaleler**, Haz.: Ahmed Nezih Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.
- OKAY M.Orhan, **İlk Türk Pozitivist ve Natüralist**, Dergâh Yayınları. Pk.1240 İstanbul Tarihsiz.
- ORTAYLI İlber, "19.Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I**, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s.173-198.
- ÖZTOPRAK İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, I.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- PARLA Jale, "Tanzimat Edebiyat'ında Siyasî Fikirler", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, I.Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutîyet'in Birikimi**, 4.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.223-233
- PAŞA Tahsin, **Yıldız Hatıraları (Sultan Abdülhamid)**, 1.Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999.
- PETROSYAN Yuri A., "Jön Türklerin Yasadışı Yayınları", **Osmanlı Ansiklopedisi VII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.428-435.
- RIZA Ahmet, **Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, Arba Yayınları:22, Gümüş Basımevi, İstanbul Temmuz 1988.
- SARINAY Yusuf, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu", **Osmanlı, VII**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.411-419.
- SARINAY Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi Türk Ocakları**, Ötüken Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2004.
- SELAHADDİN Mehmet, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sad.: Ahmet Varol, İnkılâp Yayın Evi, İstanbul 1999.
- SHAW Stanford J. - SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II., Reform, Devrim ve Cumhuriyet (Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)**, 3. Baskı, İstanbul 2004.

-
- SORGUN Taylan, **İttihat ve Terakkî (Devlet Kavgası)**, Kum Saati Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2003.
- ŞENŞEKERCİ Erkan, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, I.Baskı, Nisan 2000.
- ŞEREF Abdurrahman, **Son Vak'anivis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Yay. Haz.: Bayram Kodaman- Mehmet Ali Ünal, TTK Yay., Ankara 1999.
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 2.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1995.
- TEMO İbrahim, **İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidmatı Vataniye ve İnkılâbi Millîye Dair Hatıratım 1939 Romanya- Mecidiye**, Arba Yayınları., İstanbul 1987.
- TEVFİK Ebüzziya, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Yay. Haz.: Ziyad Ebu Ziya, Kervan Yayınları, 1990.
- TOPUZ Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, I.Baskı, İstanbul 2003.
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler I, II Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- TÜRKGELDİ Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, II. Baskı, TTK Yayınları, II: Seri-No.15, Ankara 1951.
- UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, XVI. Dizi-Sa.:25, Baskı, Ankara 1987.
- YALÇIN Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayınlar: 462, Anılar Dizisi: 12, İstanbul 2000.
- YALÇIN Mehmet, **Jön Türklerin Serüveni**, İlke Yayınları, İstanbul 1994.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, **Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik, Tanzimat 2**, Araştırma –İnceleme Dizisi, 2.Baskı, M:E.B Yayınları, İstanbul 1999.
- ZÜRCHER Erik Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çev. Nühzet Salihoglu, Bağlam Yayınları, Ankara 1987.